

ТРАДЫЦЫЯ І ДЭМАКРАТЫЯ: ЦІ ІСНУЕ СУВЯЗЬ ПАМІЖ ГІСТАРЫЧНА-КУЛЬТУРНЫМІ ТРАДЫЦЫЯМІ І СУЧАСНЫМІ САЦЫЯЛЬНЫМІ ІНСТЫТУТАМІ?

А.І. Дзярновіч (Мінск)

Зыходзячы з вэбераўскай традыцыі, шматлікія палітолагі ХХ ст. (Фукуяма, Харысан, Хантынгтон, Патнэм) прыходзяць да высновы, што культурныя традыцыі надзвычай ўстойлівыя і дзякуючы гэтаму фармуюць палітычнае і эканамічнае паводзіны сучасных грамадстваў. Але на думку тэарэтыкаў мадэрнізацыі, пачынаючы з К. Маркса і заканчваючы Д. Бэлам, уздым індустрыяльнага грамадства цягне за сабой спадарожныя культурныя зрухі, якія змяняюць і пашыраюць традыцыйную сістэму каштоўнасцяў. Вельмі магчыма, як пра гэта і піша амерыканскі сацыёлаг Рональд Інглхарт [2, с. 106], што ў роўнай ступені слішныя і адначасова працуюць абодва гэтыя тэзы:

– Развіццё цягне за сабой сіндром непрадказальнага адыходу ад абсалютных сацыяльных нормаў на карысць ўсё больш рацыянальных і гнуткіх;

– Але культуры сапраўды даволі самастойныя. Праваслаўнае, каталіцкае, пратэстанцкае мінулае таго ці іншага грамадства спрыяе фарміраванню культурных зон, якія адрозніваюцца самабытнай сістэмай каштоўнасцяў і здольныя супрацьстаяць націску эканамічнага развіцця.

Р. Інглхарт бачыць істотную розніцу паміж грамадствамі ў залежнасці ад таго, што яны вылучаюць на першы план – «каштоўнасці выжывання» або «каштоўнасці самавыяўлення». Мяркуюцца, што сацыум, які абапіраецца на каштоўнасці апошняга тыпу, мае значна больш шанцаў стаць дэмакратычным. Далей – вельмі верагодна, што эканамічны прагрэс цягне за сабой паступовы пераход ад «каштоўнасцяў выжывання» да «каштоўнасцяў самавыяўлення», таму багатыя грамадства ў большай меры прымаюць дэмакратыю.

Такім чынам, можна паставіць наступнае пытанне – ці спрыяюць дэмакратыі «каштоўнасці самавыяўлення», якія разглядаюцца досыць шырока (у тым ліку міжасабовы давер, памяркоўнасць, удзел у прыняцці рашэнняў), альбо дэмакратычныя інстытуты самі стымулююць развіццё ў грамадстве такіх каштоўнасцяў? Сярод жа тых фактараў, якія абумоўліваюць самабытнасць цывілізацый, вылучаюць рэлігійныя традыцыі. Акрамя таго, Ф. Фукуяма дадае, што гатоўнасць грамадства да канкурэнцыі на сусветных рынках абумоўлена такім фактарам, як ступенню наяўнага міжасабовага даверу, а сістэмы, у якіх давер не з'яўляецца грамадскай каштоўнасцю, адстаюць, паколькі няздольныя да стварэння буйных і складаных сацыяльных інстытутаў.

Вельмі важныя эмпірычныя і аналітычны матэрыялы адносна ўплыву культурных традыцый на дэмакратычнае развіццё розных таварыстваў даюць матэрыялы Сусветнага апытання па вывучэнню каштоўнасцяў (WVS – World Values Survey), які праводзіўся ў 1990-х гг. у тры этапы і ахапіў 65 дзяржаў ды 75% насельніцтва планеты. Светапогляд людзей, якія жывуць у багатых грамадствах, стабільна адрозніваецца ад светапогляду “беднякоў” па шырокаму колу палітычных, сацы-

яльных і рэлігійных нормаў і паданняў. Фактарны аналіз раскрыў наяўнасць двух галоўных вымярэнняў, якія ўпарадкавалі паказчыкі зменных і тлумачаць большую частку міжкультурнай варыятыўнасці. Сам жа фактарны аналіз – гэта працэдура, з дапамогай якой вялікая колькасць зменных, якія адносяцца да наяўных назіранняў, зводзяць да меншага колькасці незалежных велічынь уплыву, што называюць фактарамі. Пры гэтым у адзін фактар аб'ядноўваюцца зменныя, якія моцна карэлююць паміж сабой. Зменныя з розных фактараў слаба карэлююць паміж сабой. Такім чынам, мэтай фактарнага аналізу з'яўляецца знаходжанне такіх комплексных фактараў, якія як мага больш поўна тлумачаць зафіксаваныя сувязі паміж зменнымі.

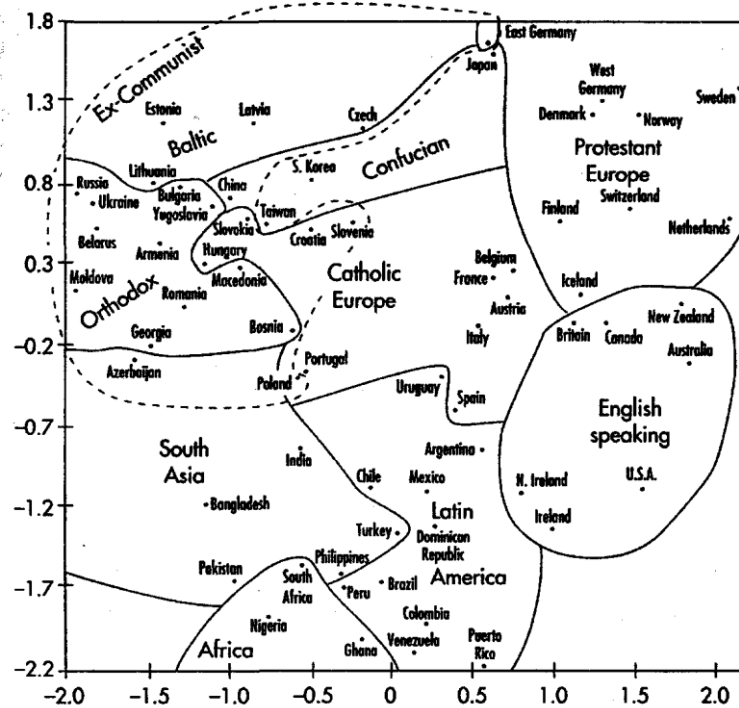
У галоўных ж вымярэннях даследавання адлюстроўваецца міжнацыянальная палярызацыя, што падзяляе, з аднаго боку, традыцыйнае і секулярна-рацыянальнае стаўленне да ўлады, а з другога боку – каштоўнасці “выжывання” і “самавыяўлення”. З дапамогай названай сістэмы каардынат кожнае грамадства ўдалося размясціць на культурнай карце свету.

Супрацьпастаўленне “традыцыйнага” і “секулярна-рацыянальнага” адлюстроўвае кантраст паміж тымі грамадствамі, у якіх рэлігія адыгрывае істотную ролю, і тымі, у якіх падобнага няма. Але справа не абмяжоўваецца толькі гэтым. Галоўнымі тэмамі, разам з імкненнем пазбегнуць палітычных канфліктаў і падкрэсліваннем прыярытэту кансенсусу над канфрантацыяй, з'яўляюцца таксама павага да сямейных сувязях і павага ў адносінах да ўлады. Грамадствы, што знаходзяцца на традыцыяналісцкім полюсе, заахвочваюць рэлігію, абсалютныя стандарты і ўстойныя сямейныя каштоўнасці; яны спрыяюць шматдзетным сем'ям; адпрэчваюць разводы; выступаюць у абарону жыцця ў такіх пытаннях, як аборты, эўтаназія, самагубства. Яны аддаюць перавагу сацыяльнаму канфармізму перад індывідуальнымі дасягненнямі, згодзе – адкрытаму палітычнаму канфлікту, падтрымліваюць павага да ўлады і адрозніваюцца высокім узроўнем нацыянальнага гонару і патрыятызму. Па ўсіх гэтых пунктах грамадства, што падзяляюць “секулярна-рацыянальныя” каштоўнасці, займаюць супрацьлеглыя пазіцыі.

Адным з цэнтральных кампанентаў гэтага каштоўнаснага вымярэння ёсць палярызацыя матэрыялістычных і постматэрыялістычных каштоўнасцяў. Гэтая разнавіднасць дамінант адлюстроўвае пераарыентацыю, што адбываецца са зменнай пакаленняў, ад прыярытэтнага імкнення забяспечыць эканамічную і фізічную бяспеку да жадання дамагчыся найбольш поўнага самавыяўлення, суб'ектыўнага дабрабыту і высокай якасці жыцця. Апісаны культурны зрух можна выявіць ва ўсіх перадавых індустрыяльных грамадствах. Яго ініцыююць тыя пакалення, якія выраслі ва ўмовах гарантаванага выжывання.

Грамадствы, дзе пераважаюць “каштоўнасці выжывання”, адрозніваюцца адносна нізкім узроўнем асабістага дабрабыту, адсутнасцю міжасабовага даверу, нецярпімасцю да іншадумцаў, няўвагай да роўнасці палоў, падвышанай цікавасцю да матэрыяльных аспектах жыцця, верай ва усемагутнасць навукі і тэхнікі, здольныя падтрымліваць аўтарытарныя рэжымы.

Арыентацыя грамадстваў на тую ці іншую разнавіднасць каштоўнасцяў мае важныя аб'ектыўныя наступствы. Як паказваюць даследаванні, дзяржавы, у якіх пануюць “каштоўнасці самавыяўлення”, маюць больш шанцаў стаць стабільнымі дэмакратыямі, чым краіны, арыентаваныя на каштоўнасці “выжывання”. У выніку праведзенага ў 1990-х гг. даследавання ўдалося размясціць 65 грамадстваў адносна двух згаданых вымярэнняў.

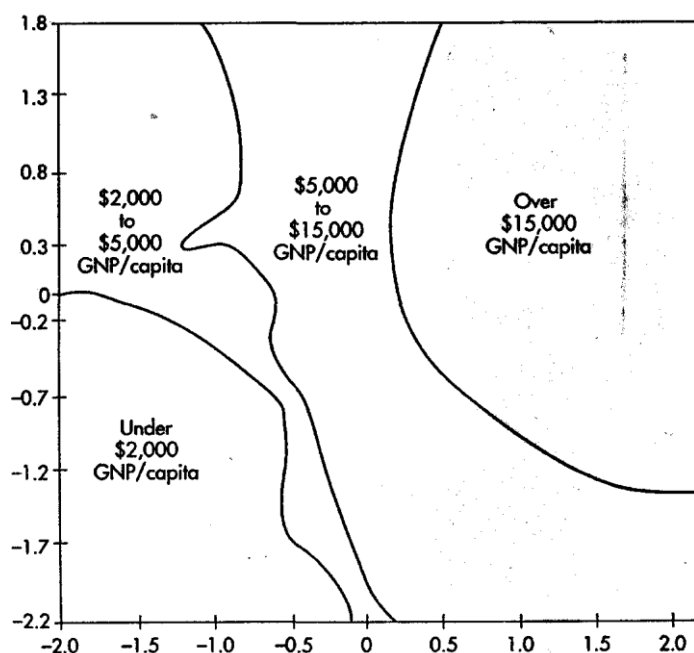

Дыяграма 1. Размяшчэнне 65 грамадстваў адносна двух змяненняў міжкультурнай варыянтнасць. Вертыкальна воль: палярнасць двух трактовак улады – традыцыяналісцкай і секулярна-рацыянальнай. Гарызантальная воль: проціпастаўленне каштоўнасцяў “выжывання” і “самавыяўлення”. Межы паміж групамі краін праведзены з улікам тэорыі культурных зон, высунутай Хантынгтанам.

Як і меркавалі Вэбер і Хантынгтан, рэлігійныя традыцыі аказваюць доўгатэрміновае ўздзеянне на сучасныя сістэмы каштоўнасцяў 65 дзяржаў. Але рэлігія – не адзіны фактар, які фарміруе самабытнасць культурных зон [1, с. 214]. Камунізм, відавочна, накладвае адбітак на каштоўнасці тых, хто жыў пры ім (Усходняя і Заходняя Германія; Кітай; Азербайджан). Маюць значэнне і былыя каланіяльныя сувязі: Лацінская Амерыка – Іспанія і Партугалія. Вылучаецца англамоўная культурная зона. Аўтары работы сцвярджаюць, што размяшчэнне нацыяў на Дыяграме 1 цалкам аб’ектыўна, бо абумоўлена інфармацыяй фактарнага аналізу, атрыманай па кожнай краіне. Між тым, межы, якія падзяляюць гэтыя грамадствы адзін ад аднаго, суб’ектыўныя – яны заснаваныя на выдзяленні прапанаваных Хантынгтанам культурных зон [2, с. 54 – 60].

Наколькі “рэальныя” такія зоны? Размежавальнай лініі можна праводзіць па-рознаму, бо на развіццё сацыял уплываюць самыя разнастайныя фактары. Менавіта таму рубяжы зон перакрываюць адзін аднаго (былая зона распаўсюджвання камунізму накрываецца на пратэстанцкія, каталіцкія, праваслаўную, канфуцыянскія і ісламскую культурныя зоны; Брытанія размешчана на скрыжаванні двух зон – англамоўнай і пратэстанцкай). Нягледзячы на відавочныя адхіленні, грамадствы з супольнай культурнай спадчынай трапляюць пераважна ў адзін і той жа сектар. На асаблівасці іх размяшчэння ў даследчых дыяграмах ўплывае таксама ўзровень эканамічнага развіцця, структура занятасці, рэлігійныя традыцыі і іншыя фактары гістарычныя ўплыву. Як мяркуецца, узровень эканамічнага развіцця аказвае магутны ўплыў на культурныя каштоўнасці. Каштоўнасці сістэмы багатых і бедных краін стабільна адрозніваюцца адзін ад аднаго. На Дыяграме 1 відавочна відаць размежаванне паміж гэтымі групамі: бедныя імкнуцца да левага ніжняга кута, у той час як багатыя сканцэнтраваны ўверсе справа. Наступная Дыяграма 2 канкрэтызуе дадзены факт. Прадстаўляючы сабой мадыфікаваную версію Дыяграмы 1, яна

адлюстроўвае эканамічныя зоны, на якія распадаюцца 65 разгляданых дзяржаў [6, с. 214 – 215].

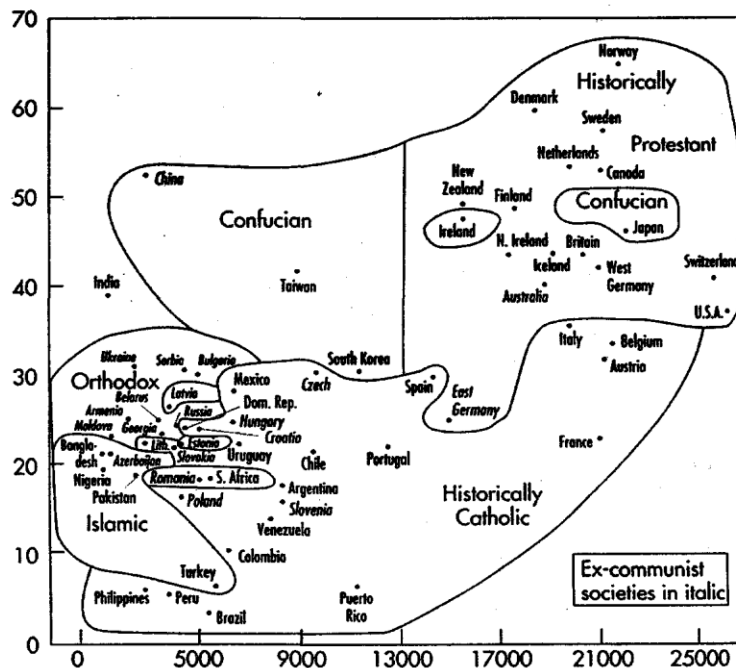
Дыяграма 2. Узроўні эканамічнага развіцця 65 грамадстваў у супастаўленні з двума вымярэннямі міжкультурнай варыянтнасць.

Усе 19 краін, доля ВУП на душу насельніцтва ў якіх перавышае 15 тыс. далараў, занялі даволі высокія пазіцыі ў абедзвюх вымярэннях і трапілі ў зону ў правым верхнім куце. Гэтая эканамічная зона перакрывае мяжы пратэстанцкай, былой камуністычнай, канфуцыянскіх, каталіцкай і англамоўнай культурнай зон. І наадварот, усё грамадствы з даходам на душу насельніцтва менш за 2 тыс. далараў аказваюцца ў сектары, які займае ніжні левы кут, у эканамічнай прасторы, якое ахоплівае афрыканскую, паўднёваазіяцкую, былую камуністычную і праваслаўную культурныя зоны. Наяўныя дадзеныя кажуць аб тым, што падобнае стан эканомікі цягне грамадствы ў адным і тым жа кірунку, незалежна ад культурнай спадчыны. Тым не менш, выразна выяўленыя культурныя зоны працягваюць існаваць.

Доля ВУП на душу насельніцтва – толькі адзін з цэлага шэрагу індыхатараў, якія сведчаць аб узроўні эканамічнага прагрэсу. Са змяненнем прыроды працоўнай сілы змяняюць адзін аднаго тры самастойныя стадыі эканамічнага развіцця: аграрная, індустрыяльная і постіндустрыяльная. Існуе яшчэ адна градацыі. Краіны, дзе вялікая частка працоўнай сілы занятая ў сельскай гаспадарцы, размешчаны ў ніжняй поля, краіны з перавагай прамысловых рабочых – у верхняга краю, а краіны з высокай занятасцю ў сферы абслугоўвання – у правага краю карты. Ці можна казаць пра тое, што «культурныя сектары» проста адлюстроўваюць эканамічныя адрозненні? На гэта пытанне трэба адказаць адмоўна. Пры праверцы паказчыка долі ВУП на душу насельніцтва і структуры працоўнай сілы з дапамогай множнага рэгрэсіўнага аналізу ўплыў гісторыка-культурнай спадчыны кожнага канкрэтнага грамадства захоўвае сваю сілу.

Для паказу ступені кагерэнтнасці выдзеленых сектараў, вельмі характэрным з'яўляецца разгляд адной з ключавых зменных, якія выкарыстоўваюцца ў літаратуры па міжкультурных адрозненняў – міжсабовы давер як кампанент вымярэння сістэмы «выжыванне – самавыяўленне» [5, с 95 – 121]. Міжсабовы давер выключна важны для стварэння грамадскіх структур, на якіх будуюцца дэма-

кратыя, а таксама складаная сістэма сацыяльных узаемасувязяў, якія забяспечваюць росквіт прадпрымальніцтва.

Дыяграма 3. Міжасабовы давер у супастаўленні з культурнымі традыцыямі, узроўнем эканамічнага развіцця і рэлігійнай традыцыяй.

Дыяграма 3 сведчыць, што ў плане міжасабовага даверу амаль усе пратэстанцкія краіны апыраджваюць каталіцкія: міжасабовы давер цесна карэлюецца з узроўнем ВУП на душу насельніцтва, але нават багатыя каталіцкія краіны па дадзеных параметрах адстаюць ад багатых пратэстанцкіх грамадстваў. Практычна ўсе былыя камуністычныя краіны адрозніваюцца адносна нізкімі значэннямі міжасабовага даверу. З 19 краін, у якіх больш за 35% насельніцтва лічыць, што большасць людзей можна давяраць, 14 з'яўляюцца пратэстанцкімі, 3 – канфуцыянскімі, у 1 пераважаюць індустрыі і яшчэ ў 1 – каталікі. З 8 найменш развітых еўрапейскіх дзяржаў, адлюстраваных на Дыяграме 3, каталіцкімі з'яўляюцца 8, а пратэстанцкіх сярод іх зусім няма. Р. Інглхарт звяртае ўвагу на дзіўную ўзгодненасць гэтых дадзеных з індэксам ўспрымання карупцыі, які складаецца арганізацыяй “Transparency International”. Тут усё ж патрэбныя некаторыя ўдакладненні. У рамках канкрэтных грамадстваў каталікі могуць шанаваць міжасабовы давер гэтак жа высока, як і пратэстанты. Але вырашальнае значэнне ў такіх пытаннях гуляюць не індывідуальныя ўласцівасці, а сукупны гістарычны вопыт нацыі. Міжасабоваму даверу спрыяе наяўнасць гарызантальных, знізу кантраляваных арганізацый. Наадварот, панаванне вялікіх, іерархічных і цэнтралізаваных бюракратаў расхітвае міжасабовы давер [1, с. 119]. Гістарычна рыма-каталіцкая царква была прататыпам іерархізаванага інстытута, у той час як пратэстанцкія царквы былі адносна дэцэнтралізаваныя і адкрытымі для кантролю знізу. Відавочна таксама, што гэтыя міжкультурныя адрозненні не адлюстроўваюць сучаснага ўзроўню ўплыву адпаведных дэнамінацый. Каталіцкая царква за апошнія дзесяцігоддзі моцна змянілася. У многіх пратэстанцкіх краінах дачыненне насельніцтва да царкоўнага жыцця скарацілася да такога ўзроўню, што толькі нязначнае меншасць наведвае храмы рэгулярна. Але нават нягледзячы на тое, што цяперашняе большасць насельніцтва еўрапейскіх краін практычна не мае

кантактаў з царквой, ўздзеянне некалі магутных каталіцкіх або пратэстанцкіх традыцый адчувае кожны, хто падвяргаецца сацыялізацыі ў канкрэтным грамадстве.

Тэзіс пра тое, што палітычная культура цесна звязаная з дэмакратыяй, шырока абмяркоўваецца з 1963 г., калі выйшла кніга Арнольда і Вэрба “Грамадзянская культура” [4]. Як у гэтай сувязі можна прааналізаваць лёс народаў былога СССР? З часу прапрынятага імі ў 1991 г. прарыву да дэмакратыі яны не сталі здаравейшымі, шчаслівейшымі, больш цяпымі, не сталі больш давяраць адзін аднаму ці падзяляць постматэрыялістычныя каштоўнасці. Нават наадварот: у большасці сваёй яны рухаюцца ў процілеглым кірунку. Канстытуцыйная нестабільнасць Лацінскай Амерыкі – іншы прыклад падобнага роду. Дэмакратыя – гэта не тая рэч, якая дасягаецца простым запазычаннем адпаведных законаў. Калі зыходныя дадзеныя гэтага даследавання карэктныя, то можна казаць пра эмпірычным пацверджанні канцэпцыі Вэбера. З іншага боку, па ўсёй верагоднасці, эканамічны прагрэс цягне за сабой паступовыя змены ў сферы культуры, якія стымулююць сярод шырокай публікі жаданне абзавесціся дэмакратычнымі інстытутамі ці падтрымаць іх, калі такія ўжо ёсць. Такая трансфармацыя не адбываецца аўтаматычна. Акрамя таго, аднаго толькі багацця для набыцця дэмакратыі недастаткова (прыклад – Кувейт і Лівія). Але працэс мадэрнізацыі цягне культурныя зрухі, якія спрыяюць дэмакратыі. Яе немагчыма заснаваць толькі з дапамогай істытуцыянальных зменаў або маніпуляцый кіруючай эліты. Выжыванне дэмакратыі ў асноўным залежыць ад каштоўнасных устаноў і перакананняў так званых простых грамадзян. І культурна-рэлігійная асяроддзе ды гістарычныя традыцыі займае ў гэтым працэсе важнае месца.

Улічваючы гісторыка-культурны досвед краін, размешчаных паміж Балтыйскім і Чорным морам, можна прыйсці да агульнай высновы, што хутчэй культура садзейнічае станаўленню дэмакратыі, чым наадварот. У такім разе, паўставае сучаснай дэмакратыі ў краінах, якія згубілі гэтыя традыцыі – даволі працяглы працэс, у якім эканамічны прагрэс мусіць адбывацца поруч з каштоўнаснымі зменамі ў культуры.

1. Вебер, М. Избранное. Протестантская этика и дух капитализма / М. Вебер. – М.: РОССПЭН, 2006. – 648 с.
2. Инглхарт, Р. Культура и демократия / Р. Инглхарт // Культура имеет значение. – М.: Московская школа политических исследований, 2002. – С. 106 – 128.
3. Хантингтон, С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М.: АСТ, 2003. – 603 с.
4. Arnold, G. The Civic Culture / G. Arnold, S. Verba. – Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1963. – 379 p.
5. Coleman, J.S. Social Capital in the Creation of Human Capital / J.S. Coleman // American Journal of Sociology. – 1988. – Vol. 94. – P. 95 – 121.
6. World Development Report 1997: The State in a Changing World. – Washington, D.C.: World Bank, 1997. – 265 p.